

KİTABI DEDE GORGUD'LA URAL BATIR'IN ORTAK MOTİVLERİ

Nezeket HÜSEYN KIZI

Gedim Türk eposlarını izlerken onlardaki süjet ortaklığı hemin destan yaratıcılarının aynı kökten olub, aynı çeşmeden gidalandığını, ye'ni Türk gövdeli bir ağacın budagları olduğunu demeye esas verir.

Süjet şahelerinin çohluğuna ve onların vehdetine, zengin mezmun tutumuna göre gedim Türk eposları arasında epik monumentallığı ile seçilen *Kitabi Dede Gorgud* ve *Ural Batır* abideleri bu bahımdan seciyyevi hüsusiyyete malikdir. Her iki dastan Türk halglarının gedim tarihini, etnik kökünü, dilini, habele, adet-en'enesini özünde hifz etmiş giymetli me'hezlerdir.

Gedim Türk eposlarında "ebedi hayat ahtarışı", bu amal uğrunda gehremanların rastlaştıkları manee ve sınağlar, heyir ve şerin ezeli-ebedi mübarizesi ve s. kimi motifler ön plandadır. Türk, elece de *Kitabi Dede Gorgud* ve *Ural Batır* eposlarında hemin motiflerin analoji inkişafı onların aynı rişeden pöhrelendiğini tesdiglemeye imkan yaradır.

İnsan helg olunandan heyatı derk etmek mecburiyyetinde galmıştır. Onu ehate eden kainatın kim terefinden, nece yaradıldığı insanı daim düşündürmüş ve onlar bu suala cavab tapmağa çalışmışlar. Animist görüşlü insanlar bu suala cavab tapmagda aciz oldukları için tebietin sirrleri - ildırımın çahması, yağışın yağması, calıların müeyyen müddetden sonra mehv olması ve s. onları dehşete salarag, düşündürmüştür. Tebiet hadiselerinden baş çıharmag igtidarında olmayan insanlar hemin hadiseleri öz animist dünya görüşü çerçevesinde canlı tesevvür ederek onlara karşı mübarizede öz gurtuluş yollarını aramışlar. Mehz hemin motif bahımından *Kitabi-Dede Gorgud*'un *Duha Goca oğlu Deli Domrul* boyu ile *Ural Batır* arasında geribe bir ortaklık nezere çarpır. Bele ki, hem Ural Batır, hem de Deli Domrul ölümü canlı tesevvür ederek, onu cismani halda mehv etmeye çalışırlar ki, bu da onların mifik onlamından ireli gelir.

Deli Domrul aydır:

- *Mere, Ezrail dediyiniz ne kişidir kim, adamın canın alır? Ya gadir allah, birliyin heggiçün Ezraili benim gözüme göstergil! Savaşım, çekişim, direşim, yahşı yigidin canın kurtarayım, Bir daha yahşı yigidin canın almaya -dedi.*¹

Deli Domrulun bu nitgi özü-özlüyünde tezat töredir. Eger dini bahımdan yanaşsag ve aynı zamanda gebul etsek ki, bu boy İslam dininin mövcud oduğu dövrde yaranıb, ye'ni Allahın varlığını, birliyini gebul ederek, Ezrailin ne kimi

¹ *Kitabi-Dede Gorgud*, Bakı, 1962, s. 85.

güvveye malik olduğunu derk etmemesi ve canlı tesevvür ederek onunla savaşmag istemesi marag doğurur. Buna nezeren başga bir fakt. Bütün boyların finalinde (4 boy istisna olunmakla)² Dede Gorgudun dili ile ölümün kaçılmaz bir güvve olduğu defelerle hatırlandığı halde Deli Domrulun Ezraili korkorane ahtarışı bu bahımdan nezer-diggeti celb etmeye bilmez.

Ural Batır eposunda “ölümden kaçma” motivi öz mifik anlamında galmasına bahmayarak, o da bir geder deformasiyaya uğrayıb. Bele ki, bu eposda da “ebedi hayat ahtarışı” ön plandadır. 10 yaşlı Ural ölümün ne cür güvve olduğunu derk etmek isteyir. Bu ideya ona rahatlıg vermir. Onu daim düşündürür. Uralın hemin megsedle atasından sorğusu marağlıdır:

- *Ata, sen heyvanları tutursan. Onlar senden kaçmag isteseler de, aman vermirsen. Bir vaht onlar da bizi tapıb, mehv etmezlermi?*³

Yenbirde atanın oğluna verdiyi cavab sonraki fikirleri ile tezdad teşkil edir.

- *Her heyvanın ölüm vahtı var. Onlara ölümü biz aparırıg.*⁴

Uralı daim bir sual düşündürür. Ölüm güçlüdür, yohsa insan? Ural bu sualı derk etmek isteyir. Lakin onun animist dünyagörüşü buna imkan vermir. O, tebiet hadiselerini derk etmediyi üçün bu suala cavab tapmagda acizdir. Ölünün adi tebiet ganunu olduğunu derk etmediyi üçün insanı güçlü sayarag Ölümüne galib gelmeye çalışır ve bu barede atasından sorur:

- *Ata ölümü izlese, onu tapmag olarmı? Eger tapıb, tutsag başını ezmek olarmı?*⁵

Ata: *Ölüm deyilen zalım var. Gözle görünmeyen, gelişi bilinmeyen varlıgdır.*⁶

Demek, buradan bele neticeye gelmek olar ki, atanın “Ölüm” hagınla bu cür felsefi fikre gelmesi sonraki prosesle mügayisede mübahiseli görünür. Artıg ölümün neye gadir olduğunu derk eden bir insanın sonraki gedişde “biz ölümden kaçıb gizlenmişik, İnsan ayağı deymeyen bu adaya sığındığımız üçün ölüm bizi tapa bilmez”⁷ kimi genaete gelmesi, ye’ni mürekkebden sadeye enmesi prosesi bir geder geribe görünür. Yahud, Ölümün hansı sifetde, ne cür görünmesini bilen bir adamın animist dünya görüşü çerçevesinde Ölümü canlı tesevvür ederek oğlanlarına onun başını kesib getirmelerini tapşırması ne derecede hegigete uyğun olardı:

- *Eger yolda ölümle rastlaşsanız, başını kesib, eve dönün.*⁸

Getirilen bu mügayiselerden aydın görünür ki, bu deformasiyalar iki sebebden doğa bilirdi:

1. Söyleyen ve yazıya alan şehsin elaveleri.

² “Duha Koca oğlu Deli Domrul”, Kazlık koca oğlu “Yeyner”, Basat Tepegözü öldürdüğü boy”, “Bekil oğlu imran boyu”.

³ *Başkort halık eposı*, Moskva, 1977, seh. 61.

⁴ *Yene orada*, s., 61.

⁵ *Yene orada*, s., 61.

⁶ *Yene orada*, s., 61.

⁷ *Yene orada*, s., 84.

⁸ *Yene orada*, s., 88.

2. Eyni süjet etrafında mühtelif dövrlerde zaman-zaman yaranan variantların küll halinde toplanması.

Her iki dastandaki “ebedi heyat ahtarışı” süjeti eyni finalla neticelenir - “Cismani ölüm labüddür, ebedi heyat iksiri heyir emellerdir. Sağlığında heyir emel sahibi ölenden sonra ebediyyet gazanar.” Bele ki, *Ural Batır* eposunda dirilik çeşmesini ele keçiren Urala goca bir kişi sudan içmemeyi meslehet görür ve deyir:

- *Dirlik suyu içib, lazımsız heyat yaşamagdansa, insan ona verilen ömür leyagetle yaşasa, o, ölmezlik gazanar.*⁹

Ural da tapdığı dirilik suyunu (şirin su) dağlara, düzlere sepib, heyatı canlandırır. Yaradılışı susuzlug kimi beladan kurtarır.

Kitabi Dede Gorgud eposunun *Deli Domrul* boyunda Deli Domrul aman istedikde, halalının sedagetini, özünün heyirhah yola gayıtdığını gören Tanrı onlara 140 il ömür verir. Deli Domrul:

Ulu yollar üzerine İmaretler yapayım senin için,

Ac görsem doyurayım senin için.

*Yaluncıg görsem donadayım senin için.*¹⁰

Domrulun bu hitabından bele genaete gelmek olar ki, artıg cismani ölümün labüdlüyünü derk ederek, ona verilen bu 140 il ömürde ancag yahşılıg edeceyine söz verir.

Türk eposlarında gehremanların sınağ sehnelerinin gabarıg formada tesviri geniş yer tutur. İster gehremanlıg, ister mehebbet, isterse de adi meişet dastanlarında gehremanın en kiçicik arzusu bele sınağsırsız başa varmayıb. Türk eposlarında bir gayda olarak esas sınağlardan biri “Buğanı yenme” dir. Bu eposlarda Buğa şer güvvelerin elinde Heyire garşı mübarize silahına çevrilmişdir.

“Buğanı yenme” motifli süjetin *Kitabi Dede Gorgud* eposundaki *Ganlı Goca oğlu Ganturalı* ve *Dirse han oğlu Buğac* boylarındaki tesviri ile Uralın buğanı yenme usulu arasındaki ortaglıg bu bahımdan nezeri celb edir. Bele ki, onların her üçü buğanı, demek olar ki, eyni üsulla yenirler. Ganturalı ve Buğac da Ural kimi buğanı ne sehrli güvve, ne de ki, silah gücüne yenmir. Bu gelebe gehremanların geyri-adi, yenilmez gücü sayesinde gazanılır. Neçe-neçe igidi buynuz ve dırnağı ile zebun etmiş buğanı Ganturalı yumruğu ile mehv edir: ... *Alnına yumruğun dayadı, sürdü meydanın başına çıhardı. Çoh çalışdılar, ne buğa yener, ne Ganturalı yener. Küt-küt buğa solmağa başladı... Basdı, boğazladı, bıçak çekib, derisin üzdü ...*¹¹

“Buğa”, ümumiyyetle bir çoh gedim Türk eposlarında şer güvvelere hidmet eden heyvan kimi tesvir edilib. Bir gayda olarak Buğa güçlü, heybetli ve insanlara garşı sınağda keçilmez manee kimi tesvir edilmişdir. Tesadüfi deyil ki, indinin özünde de insanlar buğanı hüsusi fiziki deyişiklik (öküz) yolu ile istifadeye yararlı hala salırlar. Ta gedimlerden indiyedek insanlar yuhu yozarken, yuhuda görünen buğanı “Ezrayıl” - deye yozmuşlar. Ural da bu vehşi heyvanı sınağ meydanında yenir. Neçe-neçe batırın sümükleri ilişib kalmış buynuzları eyib ele hala salır ki, bir

⁹ *Yene orada*, s., 149.

¹⁰ *Kitabi-Dede Gorgud*, Bakı, 1962, seh., 93.

¹¹ *Yene orada*, s., 98.

daha onlarla öyüne bilmesin. Uralın zerbesinden torpağa keçmiş ayaklarının dırnagları iki yere parçalanır. Gabag üst dişini vurub salır. Ural neinki özünün, gelecek neslinin de bu cür eyri buynuz, haça dırnag, gabag dişsiz doğulacağını deyir.¹²

Ganturalı ve Buğacdandır fergli olarak, Ural buğanı yenerken öldürmür. Onu şer ruhlardan azad ederek, insana hizmet eden, yararlı bir heyvana çevirir. Buradan bele netice hasil olur ki, düz buynuzu eymeyle onun parçalama, dırnaglarının iki yere bölünmesi ezme, dişinin salınması gemirme fonksiyasını zayıflatır megsedi daşıyır.

Demek, bele genaete gelmek olur ki, ölüme karşı mübarize apan, yer üzünden onun izini silmeye çalışan bir varlık özü ölüm töretmezdi. Onun apardığı mübarize çoh mügeddesdir.

Ural Batır eposu ile *Kitabi Dede Gorgud*'un genetik gohumluğunu gösteren motiflerden biri de "Periden doğulma"dır. Eski dünya miflerinde Periden doğulma anlayışı mifik tefekkürle bağlıdır. Lakin gedim Türk eposlarından görüldüyü kimi Peri kızla izdivac hemişe müsbet netice vermir. Peri kız efsane ve esatirlerde mügeddes varlığı kimi obrazlaştırılıb. *Ural Batır* eposunda da Peri kızların (Humay ve Ayhılı) mügeddesliyini tesdik eden amillerden biri eger onların ganadlı olub, göylerde yaşamasıdırsa ikincisi ve en başlıcası onların kosmogonik obraz olan Güneş, ay ve zoomorfik obraz Samrau (Simurk - N. H.) guşunun izdivacından töremeleridir. Bu mügeddes varlıkların epos ve nağıllarda insanların hilasgarı kimi çihuş etmesine bahmayarag, onlarla izdivacının menfi neticesi de olabilir. Bu hal *Kitabi Dede Gorgud*'daki Sarı çobanla Peri kızın izdivacında aydın nezere çarpır. Beleki, Sarı çoban şer ruhun, şeytanın diktesi ile ağılın deyil, hissini hökmüne tabe olarag, mügeddes varlığa tecavüz neticesinde Tepegözün simasında Oğuza bela töredir.

Ural Batır eposu bu cehetden ferglidir. Burada mügeddes ruhun daşıyıcısı, heyiremel sahibi, yaradılışı "Ölüm" kimi dehşetin elinden gurtarmağa, bütün varlığı ile heyir işler görmeye çalışan Ural Batır Humayla izdivaca nail olur ve onların töremesi olan antropomorfik obraz İzel (İdel) atasının ölümünden sonra onun yolunu devam etdirerek, yaradılışı susuzluktan gurtarır.

Ural Batır eposunda Humay başga keyfiyyetlere de malikdir. O, aynı zamanda yaradılışa ölmezlik behş etmek isteyen Urala megsedine govuşmasında kömek edir. Heyir gütbü temsil ederek insanlığı himaye edir.

"Heyat çeşmesi"nin (şirin su - N. H.) tapılıb, dağlara, düzlere sepilerek yaşılığın emele gelmesine, canlanmasına yol gösterdiyine göre mehsuldarlığı ilahesi, Güneşin atributu kimi çihuş edir.

¹² *Başkort halık eposı*, Moskva, 1977, s. 81.